

ENDERUNLU FÂZIL DİVANI'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Talip ÇUKURLU¹

Mesut Bayram DÜZENLİ²

ÖZET

Ebcet hesabı, genellikle bir olayı tarihlendirmek için kullanılan ve rakamları harflerden ibaret olan bir sistemdir. Ebcet kelimesi, Arapların kendi alfabelerindeki harfleri daha kolay ezberlemek için ürettikleri anlamsız sekiz kelimedenden ilkidir. Klasik Türk şiirinde; doğum, ölüm, düğün, savaş, bina yapımı gibi birçok önemli olayın tarihini ortaya koymak için ebcet hesabının kullanılması bir gelenek haline almıştır. Klasik şiirimizdeki "tarih düşürme" sanatının temelinde ebcet hesabı bulunmaktadır. Tarih düşürme; bir hadisenin meydana geldiği zamanı gösteren kelime, mısra, beyit ya da bentlerdeki harflerin sayısal değerlerinin toplanmasıyla yapılan bir edebi sanattır. Genellikle istenilen tarih son mısra da belirtilir. Tarihler, yazarı için önemli sayılabilecek hemen her olay için yazılmıştır. Tarih düşürmenin birden çok yöntemi bulunmaktadır. Klasik Türk şairleri içinde Hızır Bey, Âdem Baba, Bursalı Hâşimî, Sürûrî, Antepî Aynî gibi şairler tarih düşürme hususunda ön plana çıkan şairlerdir.

XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden olan Enderunlu Fâzıl'ın Divan'ında 164 adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu tarihlerden dokuz tanesi daha önce kullanılmamış dört farklı yöntemle kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Enderunlu Fâzıl Divan'ında bulunan tarih manzumeleri; konu, tür, yöntem ve zaman gibi çeşitli yönlerden incelenmiş ve elde edilen bilgiler sayısal verilerle desteklenerek ilim alemine katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enderunlu Fâzıl, tarih düşürme, tarih manzumeleri, ebcet hesabı.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talip.cukurlu@siirt.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-5164-6720

² Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mesutbayramduzenli@hotmail.com.
ORCID: 0000-0003-3479-8244

AN ANALYSIS OF THE ISOPSEPHIC POEMS IN ENDERUNLU FAZIL'S DIVAN

ABSTRACT

"Abjad numerals" calculation is a system whose numbers consist of letters, usually used to date an event. The word "abjad" is the first of eight meaningless words produced by Arabs in order to memorize the letters of their alphabet more easily. In classical Turkish poetry; It has become a tradition to use abjad numerals to reveal the history of many important events such as birth, death, weddings, war, building construction. At the basis of the art of "isopsephy" in our classical poetry is the abjad numerals.

Isopsephy; it is a literary art made by adding the numerical values of the letters in words, verses, couplets or clauses indicating the time of an event. Usually the desired date is specified in the last verse. The isopsephy are written for almost every event that could be considered important to its author. There are multiple ways to isopsephy. Among the classical Turkish poets, such poets as Hızır Bey, Adem Baba, Bursalı Haşimi, Süruri and Antepi Ayni are the poets that come to the fore in terms of isopsephy.

Enderunlu Fazıl, one of the important poets of the eighteenth century, has 164 isosephim poems in his Divan. Nine of these poems were written using four different methods that were not used before. In this study, the isosephic poems found in Enderunlu Fazıl's Divan; subject, genre, method and time will be examined in various aspects and the information obtained will be supported with numerical data to contribute to the world of science.

Keywords: Enderunlu Fâzıl, isopsephy, isopsephic poems, abjad numerals.

GİRİŞ

Tarih düşürme, kendisine değer atfedilen bir olayın tarihini bildirmek amacıyla Arap alfabesindeki harflerin sayısal karşılıklarını kullanarak yapılan bir edebi sanattır. Genellikle “ebced hesabı” adıyla bilinen bu sistemde doğum, ölüm, düğün, savaş, bir eserin tamamlanması, yeni bir göreve atanma, yeni bir mimarı yapı veya mimarı yapının restorasyonu vb. gelişmeler kelime, mısra veya beyit şeklinde yazılır ve bunlardaki her harfin rakamsal değeri toplanarak verilmek istenen tarih bulunur. Bu sistemin diğer bir adı da “hesab-ı cümel”dir (Pakalın 2004, c.1: 493).

Klasik Türk edebiyatında tarih düşürme hususunda -Sürûfî gibi- diğerlerinden bir adım önde olan şairler vardır. Enderunlu Fâzıl da *Divan*'ında bulunan 164 tarih manzumesi ile XVIII. yüzyılın öne çıkan şairlerdendir. Onu diğer şairlerden ayıran başka bir yön ise, kendi zamanına kadar kimsenin düşürmediği dört farklı yöntemle dokuz yeni tarih manzumesi kaleme almasıdır.

1. Enderunlu Fâzıl Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı (öl. 30 Aralık 1810/3 Zilhicce 1225/18 Kanun-ı Evvel 1225)

Enderun'da yetiştiği için Enderunlu Fâzıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair, Akka'da doğar. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle H 1170/M 1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir el-Ömer ve babası Ali Tahir, I. Abdülhamid zamanında Akka'da, devlete isyan ettikleri için öldürülür (H 1188/M 1775). Fâzıl, kardeşi ve amcaları Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'a getirilir ve hükümdarın fermanı üzerine Fâzıl, kardeşi Hasan Kâmil ile birlikte Enderun'a alınır.

Kaynaklar, Enderun'da sekiz dokuz yıl kadar iyi bir eğitim alan Fâzıl'ın, sefahate düşkünlüğü ve aşk maceraları sebebiyle H 1198/M 1783-84 yılında buradan çıkarıldığını belirtir. İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan bir hayat süren şaire -başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazmış olduğu kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yörelerinde çeşitli görevler verilir. Bu görevleri sonrası İstanbul'a dönen Fâzıl, hicivleri yüzünden 1214/1799'da bu kez sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında gözlerini kaybeden şairin İstanbul'a dönmesine izin verilir. Yaklaşık on yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fâzıl, 30 Aralık 1810 tarihinde vefat eder. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet büyüklerine kasideler sunduğu, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Büyük Türk Klasikleri 1990: 124-125; Fatin 2017: 384-385; Kesik e-kaynak; Koç 2008: 438-439; Koç Keskin 2010: 149-186; Koçu 1971: 5589-5592; Küçük 1995: 188-189; Mehmed Süreyya 1996: 510-511; Şemseddin Sami, 1889: 3331; Yöntem 1977: 529-531).

1.2. Eserleri

Fâzıl'ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çenginâme (Rakkasnâme)*, *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise oldukça hacimli olan *Divan*'ıdır. *Divan*'da Türkçe, Arapça, Farsça münacat ve naatlar bulunur. Eserin asıl bölümünü, dönemin önde gelen kişilerine sunulmuş olan kasideler oluşturur. Yaklaşık yüz

altmış sayfalık kasideler bölümünün ardından tarih manzumeleri ve gazeller gelir. Enderunlu Fâzıl'ın bu eseri üzerine maalesef henüz tenkitli bir metin neşri yapılmamıştır.³

Defter-i Aşk, Fâzıl'ın önce âşık olup sonra pişman olduğu aşk maceralarını anlattığı 438 beyitlik bir mesnevidir.

Hûbannâme, Hindistan'dan Amerika'ya kadar birçok ülkenin erkeklerinden bahseder ve şairin onlar hakkındaki görüşlerini barındırır. Ahlakın sınırlarını zorlayan bu eser 796 beyitten ibarettir.

Zenannâme, çeşitli milletlerin kadınlarının anlatıldığı, kadınlar hamamı ve mahalle baskını gibi bölümlerin olduğu 1101 beyitlik bir mesnevidir.

Çengînâme, *Rakkasnâme* adıyla da bilinen eserde, İstanbul'daki köçeklerin isimleri sayılır. Dönemin örf ve adetlerini yansıtmaya bakımdan önemli olan bu eser dört mısralık bentlerle yazılmıştır.

Sûrnâme-i Şehriyâr, I. Abdülhamid'in şehzadeleri Mustafa ve Süleyman'ın "Bed-i Besmele" törenini anlatması ve bu türün müstakil ilk örneği kabul edilmesi bakımından önemli bir eserdir.

2. Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme

2.1. Ebcet Hesabı

Ebcet hesabı, genellikle bir olayı tarihlendirmek için kullanılan ve rakamları harflerden ibaret olan bir sistemdir. Ebcet kelimesi Arapların kendi alfabelerindeki harfleri daha kolay ezberlemek için ürettikleri, anlamsız sekiz kelimeden ilkidir. Diğer kelimeler ise sırasıyla şunlardır: Hevvez, hutî, kelemen, sa'fes, kareşet, sehzaz, dazıgilen. Arap alfabesindeki 28 harf; birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar ve yüzden bine kadar yüzer yüzer sayılarak her bir harf bir rakam ile karşılanmıştır (Pakalın 2004: 493; Pala 2005: 129). Bu açıdan bakılırsa her bir kelime veya cümle bir rakamlar topluluğudur. Nitekim, eskiden ebcet ile konuşulabilir, şakalaşılabilir hatta küfredilebilirdi (Pala 2005: 438).

Tablo 1 Arap Alfabesindeki Harflerin Sayısal Değerleri

Ebcet	ا	ب (پ)	ج (چ)	د
ا ب ج د	1	2	3	4
Hüvvez هوز	ه	و	ز (ژ)	
Hutti حطی	ح	ط	ی	
Kelemen کلمن	ك	ل	م	ن
	20	30	40	50

³ *Divan*'ın tenkitli metni ve incelemesi tarafımızca hazırlanmaktadır. Ayrıca *Divan*'da yer alan nazım şekilleri hakkında detaylı bilgi için bk. Düzenli-Çukurlu 2020: 103-107.

Sa'fes سعفس	س 60	ع 70	ف 80	ص 90
Karaşet قرشت	ق 100	ر 200	ش 300	ت 400
Sehaz ثخذ	ث 500	خ 600	ذ 700	
Dazığı ضظغ	ض 800	ظ 900	غ 1000	

Ebcad hesabı hakkında uydurma rivayetler de vardır. Pakalın, *Kamus*'tan şu bilgileri nakleder:

“Fil-asıl ebcad, hevvez, hutî, kelemen, sa'fes ve karaşet ki altı neferdir. Medyen ülkesinde şahlar idi. Kelemen cümlesinin reisi yani şehinşahi idi. Bunlar Şuayp Aleyhisselam kavminden idiler. Yevm-i zillede (Medyen ve Eyke halkının helaki günü) cümlesi helak oldular. Eslâf-ı iptida kitabet-i Arabiye harufunu bunların isimlerinin harufu adedince vaz'edip bu zaman sehaz ve dazigilen harflerine de zaferiyap

olmalarıyla anlara redif eylemekle bu altı hurufa 'revâdif' itlak eylediler. Şârih der ki, Asıl ebcadin ismi Ebucad idi. Tekerrür-i haruf sebebiyle kasreylediler. Hatta 'haruf-ı ebcad' tabiri bundandır.” (Pakalın 2004: 493).

Yukarıda görüldüğü üzere Şuayb Peygamber zamanında Medyen ülkesinde yaşamış şahların isimleri veya altı şeytanın ya da hafta günlerinin adları olduğu rivayet edilmişse de hem bu konuda kesin deliller yoktur hem de kelimeler anlamsızdır. İbranî, Süryanî, Grek ve Latin alfabesindeki harflerin de küçük farklılıklarla bu sözcükleri oluşturması (Pala 2005: 128) bu efsanelerin uydurma olduğunun başka bir göstergesidir.

Ebcad hesabı; doğum, ölüm, düğün, savaş, bina yapımı gibi birçok önemli olayın yıl olarak tarihini ortaya koymak için bir gelenek halini almıştır. Klasik şiirimizdeki “tarih düşürme” sanatının temelinde ebcad hesabı bulunmaktadır.

2.2. Tarih Düşürme

Tarih veya tarih düşürme, ebcad hesabına göre harflerin toplamı, bir hadisenin meydana geldiği zamanı gösteren cümle, mısra, beyit ya da bentlerle yapılan edebi sanattır.⁴ Genellikle istenilen tarih son mısra da belirtilir. Ebcad hesabının Ortaçağ'dan bu yana kullanıldığı bilinmekle beraber bir edebi sanat olarak tarih düşürmenin ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bu hususta Tahirül Mevlevî, Ahmet Cevdet Paşa'nın bu sanatın ilk defa H 791 yılında Hâfız-ı Şirazî'nin vefatıyla kullanıldığını söylemesini eleştirmektedir. Mevlevî, Şeyh Sa'dî için yazılan ve vefatı olan H 691 yılını işaret eden beytin ve Abdülkadir Geylani için yazılan, H 470'de doğduğuna ve H 561 yılında doksan bir yaşında vefat ettiğine işarette bulunan beyitlerin -eğer sonradan bulunmuş değilseler- Cevdet Paşa'nın sözünü şüpheli gösterdiğini söyler (1994: 146). Sivas'ın Timurlenk tarafından tahribi H 803 (خراب), İstanbul'un fethi H 857 (بلدت طيبت), Mısır'ın fethi H 923 (فاتح ممالك لعرب) vb. her ne kadar birer tarihi kelime/cümle olsalar da edebi anlamda ilk manzum tarihler XV. asrın sonlarında yazılmaya başlanmış ve XIX. asrın başlarında Adanalı Surûrî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Tahirül Mevlevî, hiçbir şairin Surûrî'nin seviyesine ulaşamayacağını dillendirir (1994: 147). Anadolu'da ilk manzum tarih mısraını Fatih devri alimlerinden Hızır Bey'in söylediği rivayet edilir (Demirel 2008: 380).

4 Tarih düşürme sanatını “harf ve kelime oyunları” başlığı altında değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Bk. Ayçiçeği 2018: 163-172; Kaya 2014: 71-114 vb.

2.2.1. Tarih Düşürülen Konular

Tarihler, önemli sayılabilecek olaylar için düşürülür. Bunları iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, herkes için önem atfeden bir padişahın tahta çıkması, sadrazam, kaptan-ı derya, şeyhülislam vb. atamaları, zafer, fetih, büyük afetler, antlaşmalar, büyük camilerin yapılması veya önemli devlet adamlarının/şehzadelerin doğumu, ölümü, düğünü gibi olaylar bulunur. İkinci grupta ise daha çok tarih düşüren birey için önem arz eden eşinin ölümü, çocuğunun doğumu, ölümü, sünneti/düğünü, eserini tamamlaması, hiciv ve istihzaları konu edinen tarih manzumeleri yer alır.

2.2.2. Tarih Düşürme Çeşitleri

Tarih düşürmenin birçok çeşidi vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hesaba dahil edilirse “tam tarih”, sadece noktalı harfleri toplanırsa “menkut/mu’cem/mücevher/cevher/gevher/güher tarih”, sadece noktasız harfleri hesap edilirse “mühmel/sade tarih” olarak isimlendirilir. Tarih düşürme bir edebi sanat haline gelince şairler, yeteneklerini göstermek için zamanla farklı tarihler de icat etmişlerdir. Örneğin, eksik veya fazla olan rakamın bir önceki dizede söylenmesiyle oluşturulan tarihe “ta’miyeli tarih” denilmiştir. Bir beyitte iki defa söylenen tarihe “tarih-i dü-tâ”, dizede hem tarihin söylenmesi hem de harflerin toplanmasıyla aynı sonuç elde edilen tarihlere “lafzen ve manen tarih”, bilmece şeklinde söylenen tarihlere ise “lugazlı tarih” adı verilmiştir (Mevlevî 1994: 146-149; Pakalın 2004: 401-402; Pala 2005: 438-439; Yakıt 2017).⁵

3. Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri

Enderunlu Fâzıl Divanı'nın yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz yirmi üç nüshası bulunmaktadır. Bu başlık altında, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02819 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan nüshadaki 164 tarih manzumesi, çeşitli açılardan değerlendirilecektir.⁶

3.1. Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Yılları

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Fâzıl'ın H 1170 (M 1756-1757) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Dedesi ve babasının Osmanlı Devleti'ne başkaldırı sonucu öldürülmesinden sonra H 1190 tarihinde, Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'a getirilmesi, ardından padişahın fermanıyla Enderun'a alınması ve Türkçeyi burada öğrendiği bilindiğine göre şairin ilk tarih manzumesini yazdığında Türkçeyi öğreneli henüz birkaç yıl olmuştur ve kendisi bu sıralarda yirmi bir yaşındadır. Eğlenceye düşkünlüğü ve aşkları sebebiyle Enderun'dan çıkarıldığında ise yirmi sekiz yaşındadır (H 1198). Enderun'da yaşadığı süre içerisinde yazdığı tarih manzumesinin sayısı beştir. Enderun'dan çıkarıldıktan sonra on iki yıl boyunca İstanbul sokaklarında sefil bir hayat sürmüştür. Bu perişan hayat yaklaşık H 1210 yılına kadar devam etmiştir. Fâzıl'ın bu süreçte elli iki tarih manzumesi yazdığı görülür. Sultan III. Selim'e ve devrin ileri gelenlerine yazdığı kasideler vesilesiyle kendisine verilen görevlerden yine yazdığı hicivler sebebiyle azledilip H 1214 tarihinde Rodos'a sürgün edildiği zamana kadar sadece dokuz tarih manzumesi yazmıştır.

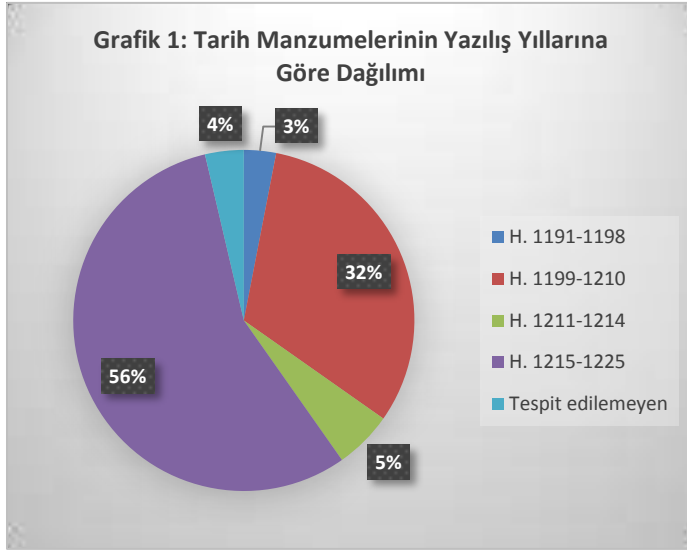
⁵ Özet olarak verdiğimiz tarih düşürme ve tarih çeşitleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Yakıt 2017.

⁶ Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çukurlu-Düzenli 2020: 287-299.

Tablo 2: Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Yılları

	Yazılış Tarihi Aralığı	Yazılan Tarih Adedi
1	H 1191-1198	5
2	H 1199-1210	52
3	H 1211-1214	9
4	H 1215-1225	92
5	Tespit edilemeyen ⁷	6

Bu tasniften de anlaşılacağı üzere Fâzıl, en çok tarih manzumesini ölümünden önceki on yılını yatağa bağlı ve gözleri kapanmış olarak geçirdiği en zor zamanlarında yazmıştır. Buradan hareketle bu manzumelerin yazılış amacının tarih düşürmekten ziyade caize almak olduğunu düşünmek mümkündür. Öyle ki tarih manzumelerinin çoğunda düşkün halinden ve kendisine yardım edilmesi gerektiğinden sıkça bahsetmektedir. Bu konulara ilgili bölümde değinilecektir.

3.2. Tarih Manzumelerinin Beyit Sayılarına Göre Tasnifi

Tarih manzumelerinin genellikle birkaç beyitle yazıldığı, genel kabul gören bir görüştür. Ancak bu tür manzumelerde asıl önemli bölüm, düşürülen tarih mısraı veya beytidir. Bu yüzden önceki kısımlar şairin sanatını gösterdiği, kendini övdüğü veya taleplerini dile getirdiği “doldurma” diyebileceğimiz beyitlerle örülüdür.

⁷ Tespit edilemeyen tarih manzumeleri şunlardır:

- 1) Berây-ı Menzil-i Şâh-ı Selîm Der-Sâha-i Tîrgeh-i Menzîl (İÜ 139a. Tarih belirtilmemiştir.)
- 2) Zeyl-i Fihrist-i Tevârih-i Havağîn-i ‘Osmâniyye (İÜ 145a Manen 1223 tarihi vardır.)
- 3) Târih-i Fırın-ı Top-ğâne (İÜ 181b. 1209 tarihi düşülmüştür.)
- 4) Berây-ı İctimâ‘-ı Penc-İsm Güfte-Büd (İÜ 181b. Manzumede diğerlerinin aksine tarih başlığı bulunmamaktadır fakat son beytin yanına [tarih düşürüldüğünü gösteren herhangi bir işaret bulunmamakla beraber] 1222 tarihi yazılmıştır. Bu manzume ya tarih manzumesi değildir ve sehven 1222 tarihi yazılmıştır ya da tarih beytinin yazımı unutulmuştur.)
- 5) Mersiye Berây-ı Şehâdet-i Dervîş Muşafâ (İÜ 187a. Başlıkta “tarih” kelimesi geçmemekle beraber incelenen diğer nüshalardan hareketle bu şairin tarih manzumesi olduğu anlaşılmaktadır. [Târih-i Vefât-ı Revânîci Dede B1; Târih-i Vefât-ı Dervîş Muşafâ İ2] Manzumede tarih beyti/mısraı bulunmadığı için tarih tespit edilememiştir. İÜ nüshasında da tarih belirtilmemekle beraber İ2 nüshasında 1206 tarihi yazılmıştır.)
- 6) Târih-i Vefât-ı Fırına Kıpudan (İÜ 187a. Tarih mısraının yanına 1216 tarihi yazılmıştır.)

İskender Pala bu konuda tarih manzumelerinin kimi zaman son derece kısa yani bir mısra veya beyit kimi zaman da iki beyitten meydana geldiğini, şairin bir beyitte bir mısraı giriş için, diğer ikinci mısraı da tarih söylemek için kullandığını belirtir (Pala 2005: 438).

Tarih manzumelerinin genellikle iki beyitten meydana geldiği kabul edilse de aşağıdaki tabloya baktığımızda bu kabulün Enderunlu Fâzıl için geçerli olmadığı görülmektedir. Fâzıl, toplam 164 tarih manzumesinden sadece altı tanesini iki beyit halinde söylemiştir.

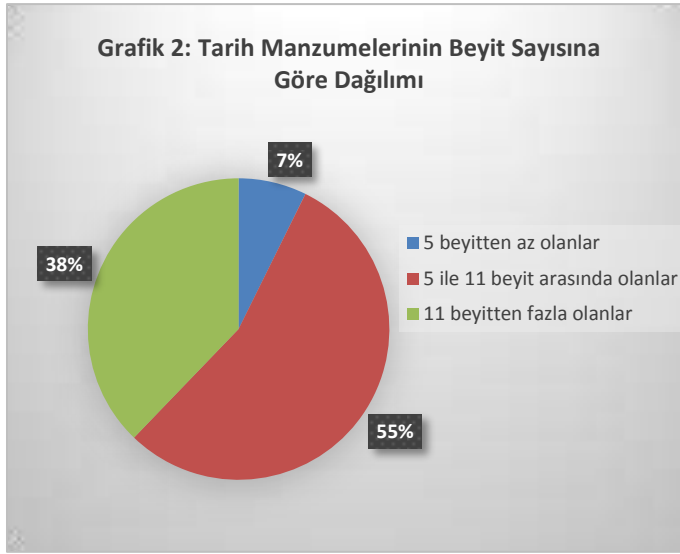
Tablo 3: Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinin Beyit/Bend Sayıları

	Tarih manzumelerinin beyit/bend sayıları	Kullanım Sıklıkları
1	2 beyitten oluşan tarih manzumeleri	6
2	3 beyitten " " "	4
3	4 beyitten " " "	2
4	5 beyitten " " "	23
5	6 beyitten " " "	14
6	7 beyitten " " "	23
7	8 beyitten " " "	13
8	9 beyitten " " "	15
9	10 beyitten " " "	15
10	11 beyitten " " "	10
11	12 beyitten " " "	3
12	13 beyitten " " "	6
13	14 beyitten " " "	2
14	15 beyitten " " "	6
15	16 beyitten " " "	2
16	17 beyitten " " "	1
17	18 beyitten " " "	5
18	19 beyitten " " "	1
19	20 beyitten " " "	2
20	21 beyitten " " "	1
21	24 beyitten " " "	1
22	26 beyitten " " "	2
23	27 beyitten " " "	2
24	36 beyitten " " "	1

25	13 beyitten " " " (müstezad)	1
26	6 bentten " " " (muhammes)	1
27	6 bentten " " " (müseddes)	1
28	4 bentten " " " (murabba)	1

Onun daha çok beş ve yedi beyitlik manzumeler söylediğini, yoğunluğun ise beş ile on bir beyit arasında yazılan tarih manzumelerinin oluşturduğunu görmekteyiz. Dikkat çeken başka bir husus ise on iki beyit ve üzeri yazdığı manzumelerin, toplam manzumelerin %38'ini oluşturuyor olmasıdır. Bu durum ise Fâzıl'ın genellikle uzun metinlerle tarih düşürmeyi tercih ettiğini gösterir.

Fâzıl, hayatının büyük bir bölümünü gurbet, sefalet ve hastalık içinde geçirmiştir. O, her fırsatta içinde bulunduğu zor durumu anlatmak istemiş, tarih manzumelerinin büyük bir kısmında da bunu gerçekleştirmiştir. Bu nedenle tarih manzumelerindeki beyit sayılarının -Divan şiiri geleneğindeki kullanımına kıyaslandığında- daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte şairin, Aynalı Kavak Kasrı için yazdığı tarih kasidesi ve Kaptan-ı Derya Salih Paşa'ya

takdim edilen ve içinde tarih beyti bulunan ramazaniyesi ile üzerinde çalıştığımız İstanbul Üniversitesi nüshasında "gazeller" kısmında yer aldığı halde Topkapı nüshasında tarih manzumeleri arasında "Târîh-i Yasağ-ı Bâde" başlığıyla yer alan manzume, birer tarih manzumesi kabul edilerek yukarıdaki tablolara dahil edilmiştir.

3.3. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Aruz Kalıpları ve Bahirleri

Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki tarih manzumelerinin aruzun 18 farklı kalıbı ve 9 farklı bahriyle yazıldığı tespit edilmiştir.

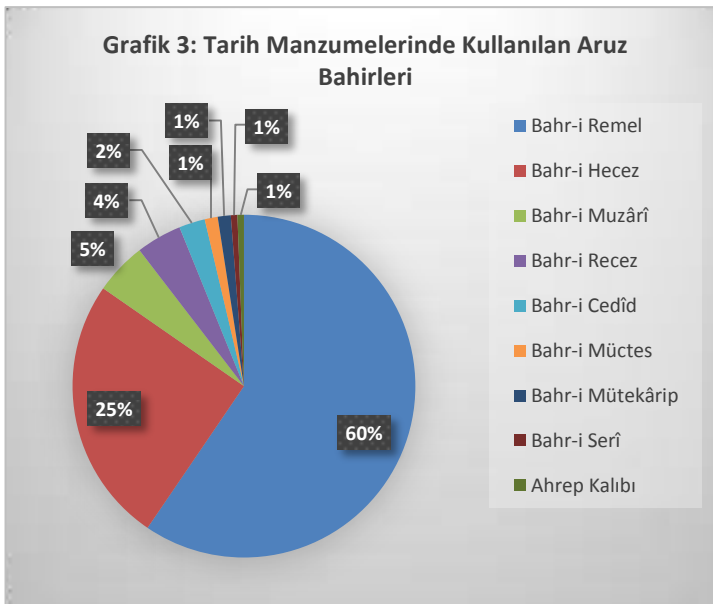
Tablo 4: Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinde Kullanılan Aruz Kalıpları

	Tarih Manzumelerinde Tercih Edilen Aruz Kalıpları	Kullanım Sıklıkları
1	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	46
2	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	36
3	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	34
4	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	9

5	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	6
6	Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün	6
7	Me'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün	6
8	Me'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün	4
9	Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün	3
10	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Fe'ülün	3
11	Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül	2
12	Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün	2
13	Me'ûlü / Fâ'ilâtün / Me'ûlü / Fâ'ilâtün	2
14	Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün	1
15	Me'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilün / Fâ	1
16	Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün	1
17	Müstef'ilün / Müstef'ilün	1
18	Me'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün Me'ûlü / Fe'ülün	1

Tablo ve grafikteki verilerde de görüldüğü üzere şair, tarih manzumelerinin %60'ını remel bahrinin dört farklı kalıbıyla yazmıştır. Bu bahrin içindeki vezinlerden en çok tercih edileni ise Klasik Türk edebiyatında en çok kullanılan vezin olan fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün veznidir. Bunu fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün vezni takip etmektedir. Manzumelerin %25'i ise hecez bahrinin dört farklı kalıbıyla oluşturulmuştur. En çok tercih edilen vezin, mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün veznidir. Şiirler arasında dikkat çeken başka bir husus da rubai kalıpları olarak bilinen ahrem ve ahrep kalıplarından ikinci gruba dahil olan me'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilün / fâ vezniyle de tarih manzumesi söylenmesidir.

3.4. Tarih Manzumelerinin Türlerine Göre Değerlendirilmesi

Tarih düşürmenin birçok çeşidi vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hesaba dahil edilirse "tam tarih", sadece noktalı harfleri toplarsa "menkut/mu'cem/mücevher/cevher/gevher/güher tarih", sadece noktasız harfleri hesap edilirse "mühmel/sade tarih" olarak isimlendirilir. Tarih düşürme, bir edebi

sanat haline gelince şairler yeteneklerini göstermek için zamanla farklı tarihler de icat etmişlerdir. Örneğin, eksik veya fazla olan rakamın bir önceki dizede söylenmesiyle oluşturulan tarihe “ta'miyeli tarih” denilmiştir. Bir beyitte iki defa söylenen tarihe “tarih-i dü-tâ”, dizede hem tarihin söylenmesi hem de harflerin toplanmasıyla aynı sonuç elde edilen tarihlere “lafzen ve manen tarih”, bilmece şeklinde söylenen tarihlere ise “lugazlı tarih” adı verilmiştir (Mevlevî 1994: 146-149; Pakalın 2004: 401-402; Pala 2005: 438-439; Yakıt 2017).⁸

Yukarıdaki isimlendirmelerin dışında, ebced üzerine yazılmış kitaplarda çok farklı tarih düşürme türü de bulunmaktadır. Enderunlu Fâzıl, bütün bu tarih düşürmelerin dışında gerek divanlarda gerekse tarih düşürme üzerine yazılmış kitaplarda yer almayan yeni türler icat etmiş ve bu türlere “nev-icad” demiştir. Fâzıl, “nev-icad” dediğine göre kendisinden önceki bütün tarih düşürme çeşitlerini görmüş olmalıdır. Ancak ondan sonra tarih manzumesi yazarlar da Fâzıl'ın yöntemini kullanmamış olacak ki sayın İsmail Yakıt'ın alanında önemli bir boşluğu dolduran, son derece ayrıntılı ve hacimli eserinde, -2016 yılına kadar uzanan örnekler yer almasına rağmen- “Fâzılâne” bir örnek bulunmamaktadır.

Enderunlu Fâzıl, birçok tarih türünü kullanmış; hatta birkaç tarih türüne aynı manzumede, beyitte, mısradaki yer vermiştir. Fâzıl'ın *Divan*'ında geçen tarih çeşitleri, tarafımızca aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

Tablo 5: Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Düşürme Türleri ve Adetleri

Tarih-i Tam (Mısra)	Tarih-i Tam (Beyit)		Tarih-i Mühmel (Mısra)	Tarih-i Mühmel (Beyt)
56	1		3 (1'i ta'miyeli)	2 (1'i ta'miyeli)
Tarih-i Dü-ta (Mısra)	Tarih-i Dü-ta (Lafzi)		Tarih-i Cevher (Mısra)	Tarih-i Cevher (Beyt)
2	4		26	3
Lafzi Tarih	Tarih-i Nev-icad		Tarih-i Cevher (Lafzi)	Tarih-i Cevher (Dü-ta)
18	9		3	1 (1'er mısra)
Aynı manzumede birden fazla türün	Tespit edilemeyen		Ta'miyeli Tarih (Mısra/Beyt)	Ta'miyeli Tarih (Lafzi)

⁸ Özet olarak verdiğimiz tarih düşürme ve tarih çeşitleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Yakıt 2017.

kullanıldığı şiir sayısı				
8	6		16	6

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Fâzıl'ın en çok kullandığı tarih düşürme türü tam tarihtir. Toplam 164 manzumenin 57'sini bir diğer ifadeyle %34'ünü, mısradaki/dizedeki bütün harflerin toplanmasıyla ortaya çıkan tam tarih türünü kullanarak yazmıştır. En çok kullandığı ikinci tür ise mısra veya beyitteki sadece noktalı harflerin hesaplanmasıyla ortaya çıkan cevher tarihtir. Fâzıl, %20'ye tekabül eden 33 tarih manzumesini bu türü kullanarak oluşturmuştur.

Tarih manzumelerinde tarihin bulunduğu mısra ya da beyte "tarih mısraı" ya da "tarih beyti" adı verilir. Tarih mısrandan/beytinden önce, tarihin türü ve bulunma yöntemi hakkında bilgi verilir. Bu bilgi, kimi zaman sarıh bir şekilde söylenirken kimi zaman ise ipuçları verilerek tarihin okuyucu tarafından bulunması istenir. Kullanılan tarih türlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için yukarıda tasnifini yaptığımız tarih düşürme türlerine birer örnek verilecektir.

1. Tarih-i Tam (Tam Tarih): Bir mısra veya beyitteki bütün harflerin hesaplanmasıyla bulunur:⁹

‘ Aceb **Fâzıl** hülûşundan o zâtiñ tām târihi

Muhammed Mîr silahdâr-ı şeh-i ‘âlî-mekân oldu [H 1223 / M 1808-1809]

محمد مير سلحدار شه عاليمكان اولدی

2. Tarih-i Cevher (Menkut/Mu'cem/Mücevher/Gevher/Güher Tarih): Mısra veya beyitteki sadece noktalı harflerin toplanmasıyla elde edilen tarih türüdür. Bu tür tarihlerde şair; menkut, mu'cem, cevher vb. kelimelerden birini, önceki mısra veya beyitte söyleyerek tarihin türüne işaret eder:

Söyledim **Fâzıl** sirişk-i noqtadan târihi

Huld-ı zibânın feşâhat-ı hürî-i mehpâresi [H 1221 / M 1806-1807]

خ ز ی ب ن ف ت ی پ ی

Harf-ı menkûtle **Fâzıl** târih

Dedi bu beyti ola rahmete fâl

Der-i Bârîde bu Hasnâ Hâtûn

Cilvegâhı ola Firdevs-i Cemâl [H 1210 / M 1795-1796]

ب ی ب ن خ ت ن ج ی ف ج

⁹ Şairler, kimi zaman başka türdeki bir tarih kullansalar bile çıkan sonucun eksik veya fazla olmayıp "tam" olduğunu bildirmek için "tam tarih" ifadesini de kullanmışlardır.

Tarihin bir mısra veya beyit halinde söylenmeyip bir veya birkaç kelime ile söylendiği türüne lafzi veya sözcük tarih denilmektedir. Aşağıdaki örnekte Sultan Selim'in Gemlik'te bir tersane yapması üzerine düşürülen cevher-lafzi tarih vardır:

Tekmîl olunca bu binâ menkûṭla dedim aña

Târîḥ-i ra' nâ **Fâzıl** tersâne-i Ḥākân Selîm [H 1210 / M 1795-1796]

ت ن خ ق ن ی

3. Tarih-i Mühmel (Sade Tarih): Bir mısra veya beyitteki sadece noktasız harflerin toplanmasıyla ortaya çıkan tarih türüdür. Cevher tarihte olduğu gibi şair, tarihin türü hakkında bilgi verir:

Söyledim târiḥini **Fâzıl** ḥurûf-ı sâdeden

Zât-ı 'Ârifle riyâset şadri ḥâşş u pâk olur [H 1223 / M 1808-1809]

اع ار ل ه ر اس ص در اص الك و اول و ر

Fâzıl, humbarahanenin tamiri için düştüğü aşağıdaki tarihte beyit halindeki sade tarihe örnek vermiştir. Bununla beraber manzume, ta'miyeli tarihe de örnek oluşturmaktadır. Beyitteki noktasız harflerin toplamı 1208 tarihini vermektedir. Bir önceki beyitteki "târîḥ-i yegâne" ifadesi, bulunan sonuca 1 ekleneceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla istenen tarih olan 1209 ortaya çıkmaktadır:¹⁰

Bu beyti dedi fikr-i mühendis ile **Fâzıl**

Hep sâde olan ḥarfle târiḥ-i yegâne

Bu 'âteş-i reşk-ile hemân paṭlasın a' dâ

Döndü küre-i nâra bu nev-ḥumbara-ḥâne [H 1209 / M 1794-1795]

و ار ک ل ه ه م ا ط ل س و ا ع د ا د و د ک ر ه ا ر ه و و م ر ه ا ه ن ا

4. Ta'miyeli Tarih: Bazı mısralarda veya beyitlerde elde edilmek istenen tarih tam çıkmayabilir. Bunun için toplamak veya çıkarmak gereklidir. Şair, hangi işlemin yapılacağını kimi zaman açık bir şekilde kimi zaman ise bilmeceli bir şekilde bildirir. Bu tarihlere, tamamlama söz konusu olduğu için ta'miyeli tarih denilmiştir.

Aşağıdaki beyitte, Yusuf Ağa'nın oğlu Sadık'ın sünneti için düşürülmüş bir tarih bulunmaktadır. Fâzıl, sünnetin doğasına uygun olarak tarih mısrasında fazlalık olduğunu, bunun kesilerek sonucun bulunabileceğini söylemektedir. Tarih mısraının toplamı 1220 yapmaktadır. İlk mısradaki kalemin, fazlalığı (za'idi) kestiği söylenerek za'id kelimesindeki harflerin toplamının, 1220'den çıkarılması gerektiğine işaret edilmiştir. Böylece istenen sonuç olan 1206'ya ulaşılabilecektir:

Zâ'idi kesdi ḫalem dedi ḥitâna târiḥ

¹⁰ Bu tarz kullanımlar, net bir tasnif yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu örnek, bir yandan mühmel tarihe, bir yandan ta'miyeli tarihe örnek olabileceği gibi "birden fazla türün kullanıldığı tarih manzumeleri"ne de örnek olabilmektedir.

Oldu Şadık Bege iḳbâlle sünnet mebrûk

[H 1206 / M 1791-1792]

اولدی صادق بکه اقبال ه سنت مبروک

Aşağıdaki beyitte ise “bir düşer” ibaresinden hareketle tarih mısraının toplamı olan 1209’dan bir düşülmesi gerektiği söylenmektedir:

Fâzıl bu târiḥ-i güher dünyâda ancak bir düşer

Haḳḳâ bu cây-ı bî-bedel şevḳ ü şafâ kâşânesi

[H 1208 / M 1793-1794]

حقا بو جای بی بدل شوق و صفا کاشانہسی

Aşağıdaki beyitte ise ta’miyeli tarihin lafzi tarihle birlikte kullanımına örnek gösterilmiştir. Fâzıl, kalemin ikiye ayrılarak kestiğini söyleyerek toplam sonuçtan 2 düşüleceğine işaret etmektedir:

Der-‘ aḳab ḳaṭ‘-ı dü-şaqḳ-ı ḳalem etdi **Fâzıl**

Yazdı târiḥini *Sır Kâtibi Ṭayfūr Begdir*

[H 1222 / M 1807-1808]

سر کاتبی طنفور بکدر

5. Lafzi Tarih (Sözcük Tarih): Tarihin bir mısra veya beyit halinde söylenmeyip bir veya birkaç kelime ile söylendiği türüne lafzi veya sözcük tarih denildiğini yukarıdaki cevher tarih bölümünde söylemiştik. Bu tarih türü; tam tarih, cevher tarih, mühmel tarih veya tarih-i dü-ta ile kullanılabilir.

Aşağıdaki örnek, Kethüda İbrahim Nesim Efendi’nin yeni yılını tebrik etmek için yazılan tarih manzumesinin tarih beytidir. Fâzıl, iki kelimedeki harflerin tamamının toplanmasıyla lafzi tarih oluşturmuştur:

Sâl-i nev-âmed cenâb-ı kethüdâ-yı devlete

Cânib-i Haḳdan ola târiḥi *ḥıfḫ-ı Kibriyâ*

[H 1221 / M 1806-1807]

حفظ کبریا

Lafzi tarihin dü-ta tarihle birlikte kullanılmasına bir örnek ise Sultan Selim’in yeni yıl tebriği için yazılan manzumedeki beyittir:

Muḫaffer çü târiḥ-i sâl-i güzeşt

[H 1220 / M 1805-1800] مظفر

Cünüd-ı Selīm Ğâzî târiḥ-i sâl

[H 1221 / M 1806-1807] جنود سلیم غازی

6. Tarih-i Dü-ta (Katmerli Tarih): Bir beyitte/mısradaki iki defa tarih söylenmesiyle ortaya çıkan türe verilen isimdir. Üç tarih olursa tarih-i se-ta, dört tarih olursa tarih-i ra-ta da denilmektedir. Bu tarih türü de tam tarih, cevher tarih, lafzi tarih türleriyle birlikte kullanılabilir. Yakıt, bir tarih mısraındaki harflerin toplamının iki katını verdiği tarih çeşitlerine de katmerli tarih (dü-ta) denildiğini belirtmektedir (Yakıt, 2017: 451).

Sultan Mustafa’nın cülusu için tam tarih kullanılarak yazılan tarih, buna güzel bir örnek oluşturmaktadır:

Muştafâ Hân oldu iclâs ile mehdî-i enâm [H 1222 / M 1807-1808]

Müjde-i millet bu Sultân Muştafâ iclâsıdır [H 1222 / M 1807-1808]

مصطفى خان اولدی اجلاسیله مهدی انام
مژده ملت بو سلطان مصطفى اجلاسیدر

7. Tarih-i Nev-icad (Fâzılâne Tarih): Tarih düşürme sanatı üzerine yazılan eserleri incelediğimizde aşağıda örneklerini verdiğimiz tarih türlerinin, Enderunlu Fâzıl'dan önce yazılmış benzerlerini tespit edemedik. Fâzıl'ın icad ettiği bu türe "Fâzılâne tarih" ismini vermeyi tercih ettik/teklif ediyoruz. Bunun bilincinde olan şair, bu tarz şiirlerinde "tarz-ı kadîm üzere değil", "târîh-i nev-îcâdim", "tanzîri muhal", "târîh-i acibi eyledi îcâd", "tâze yol buldum" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Fâzıl'ın *Divan*'ında yer alan tarih manzumelerinden dokuz tanesi, bu tarz "nev-icad" tarihlerdendir. Bunlar da dört çeşittir:

a. Tarih beytindeki her kelimenin sadece ilk harfi hesaplanarak bulunan tarih:

Şöyle kim her şebi bir şu'le-i 'izz ü iqbâl

Sâl-i nev Vâşif-ı vâlâya ola feyz-küşây [H 1221 / M 1806-1807]

(ش ك ه ش ب ش ع اس ن و و اف)

b. Tarih mısraındaki her kelimenin sadece ilk harfi hesaplanarak bulunan tarih:

Fâzılâ evvel-i elfâzla yaz târîhin

Vâşıl oldu harem-i Hâkka Hâdîce Hânım [H 1223 / M 1808-1809]

(و ا ح خ خ خ)

c. Tarih mısraındaki ilk harften başlanarak ilkinin hesaplanıp sonrakinin hesaplanmaması yöntemiyle bulunan tarih:

Bir hârî bizden yanadır bir hârî at bigânedir

Bu nev-muvakkît-hânedir nikû raşadgâh-ı felek [H 1221/ M 1806-1807]

بو نو موقت خانه در نیکو رصدگاه فلك

(ب ن م ق خ ن د ن ك ر د ا ف ك)

d. Tarih mısraındaki ilk harften başlanarak ilkinin hesaplanmayıp sonrakinin hesaplanması yöntemiyle bulunan tarih:

Birin tarḥ u birin 'add et ḥurūfuñ tām târîhin

Mü'eyyed ola tek 'Osmân Efendi oldu defterdâr [H 1221/ M 1806-1807]

مؤید اوله تک عثمان افندی اولدی دفتردار

(ودوهكثان یوددتدر)

8. Birden Fazla Türün Kullanıldığı Tarih Manzumeleri: Bu başlığın altına daha önceki başlıklarda verilen bazı örneklerin de (hem lafzi hem cevher tarihin birlikte kullanılması gibi) girmesi mümkündür. Fakat burada daha çok aynı manzumenin içinde birbirinden bağımsız tarih türlerinin kullanılmasına dair örnekler verilecektir. Bunlardan biri, Sultan Selim'in yeni yılını tebrik etmek için yazılan tarih manzumesidir. Fâzıl, sekiz beyitlik tebriknâmesinin üçüncü beytinde iki lafzi tarih, dördüncü beytinde iki lafzi tarih düşürmüştür. Ayrıca son beytin ikinci mısrasında da bir cevher tarih düşürmüştür. Böylece lafzi tarih kullanarak iki "tarih-i dü-ta" veya "tarih-i ra-ta" örneğini sergilemiş, son mısradaki cevher tarihle birlikte aynı manzumede beş farklı tarih düşürmüştür:

3 Güzeşte sâl-i hayrîñ sa' dine besdir dü-târîhi

Ki *tevfiğ-i Ğudâyi* hem *fütühât-ı kerîmâne*

1221

1221

توفیق خدایی

فتوحات کریمانه

[H 1221/ M 1806-1807]

4 Dağı bu sâle-i hayru'l-ğudūmuñ iki târîhi

Biri *itmâm-ı nuşret* hem *şerefhâ-yı Ğidivâne*

1222

1222

اتمام نصرت

شرفها ی خدیوانه

¹¹

8 Bu gūne noğta dōkdūm ṭâlî'-i târîh için **Fâzıl**

Mübârek sâle-i 'âlî-eşer Sulṭân Selîm Ğâna

[H 1222 / M 1807-1808]

ب ی ث ن ی خ ن =1222

Bu bölüm için vereceğimiz son örnek ise Sultan Selim'in ok atışı üzerine yazılmış tarih manzumesidir. Bu manzumenin son beytinde üç farklı tarih düşürülmüştür. Birincisinde beyitteki bütün noktalı harfler hesaplanarak mücevher tarihe örnek verilmiştir:

ج ب ن خ ق ن ی ن ی ن ی ن ی ن ی ن ی ق ی ب ی =1207¹²

İkincisinde, ilk mısradaki bütün harfleri toplayarak tam tarih düşürülmüştür:

ا و ج بالاده طوره ناولك خاقان همین =1207

Üçüncüsünde ise, ikinci mısradaki bütün harfler toplanarak 1206 tarihi elde edilmiştir. Fakat "Hakan'ın oku en üstte dura" diyerek bir işaret verilmiş ve bulunan tarihe -birinci sırada olan Hakan'ın okuna atfen- bir eklenmesi istenmiştir. Böylece 1207 tarihine ulaşarak ta'miyeli tarih düşürülmüştür:

¹¹ Şair, dördüncü dizede "iki tarih" yazdığını söylemiştir fakat bu dizedeki ikinci tarih elli fazla çıkmaktadır. Nun (ن) harfi çıkarıldığında (Ebced değeri ellidir.) tarih tam olarak ortaya çıkmaktadır. (1272-50=1222) Zannımızca Fâzıl, hesaplama yaparken nun harfini gözünden kaçırmıştır.

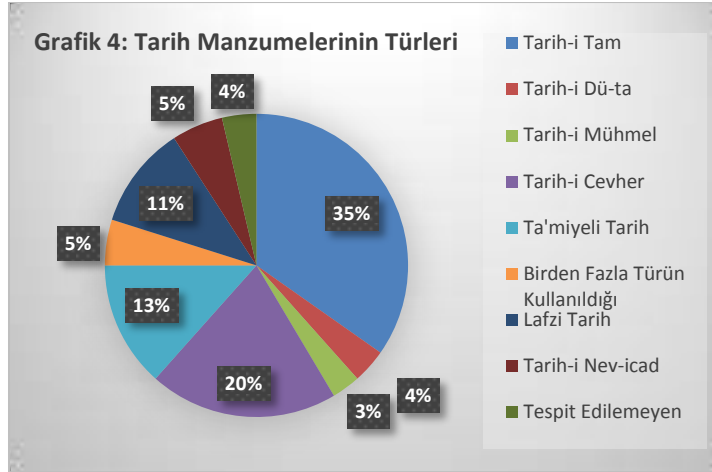
¹² Fâzıl, diğer bazı tarihlerde olduğu gibi burada da bir tasarrufta bulunarak hemzeyi (ء), y (ی) olarak kabul etmiştir. Hemzenin ebced karşılığı 1, y'nin ise 10'dur.

صد عنفاهه دونر طابر قدسدر بو = 1206+1=1207

Evc-i bālāda dura nāvek-i hāqān hemīn [H 1207 / M 1792-1793]

Şayd-ı 'Ankāya döner fā'ir-i kudsidir bu [H 1207 / M 1792-1793]

3.5. Tarih Manzumelerinin Yazılış Sebeplerine Göre Tasnifi

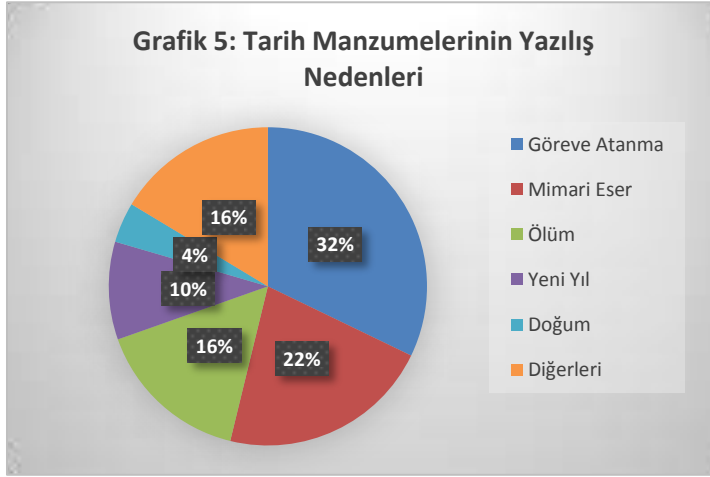
Tarihler, yazarı için önem arz eden herhangi bir olay için yazılabilir. Bu olay, umumu ilgilendiren bir mesele olabileceği gibi şairin kendi hayatını ya da yakın çevresini ilgilendiren bir olay da olabilir. Klasik Türk şiirinin geneline bakıldığında daha çok cami, köşk, çeşme gibi mimari eserler ile yeni göreve atamalar ve ölümler için tarih manzumesi yazıldığı görülmektedir. *Enderunlu Fâzıl Divanı* da bu genel temayülün içinde yer almaktadır.

Tablo 6: *Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Nedenleri*

	Yazılış Sebepleri	Yazılış Sıklıkları
1	Göreve atanma	55
2	Mimarî eser, cami, köşk, mektep vb.	37
3	Ölüm	27
4	Yeni yıl	17
5	Doğum	7
6	Diğer	3
7	Cülus/padişahın tahta çıkması	3
8	Evlenme	2
9	Sakal bırakma	2
10	Nişan taşı dikme	3
11	Fetih	2

12	Evlenme-Sünnet	1
13	İçkinin Yasaklanması	1
14	Ramazaniye	1
15	Söz-Nişan	1
16	Bir Eserin Zeyli	1
17	Sünnet	1

Tablo ve grafikte görüldüğü üzere tarih manzumelerinin %32'sini göreve atamalar oluşturmaktadır. Bunların içinde en eski tarihli (H 1191/M 1777-1778) olanı on dört beyitten oluşan ve şairin "mücevher" harflerle düşürdüğünü söylediği, Pepegî Hasan Efendi'nin kethüda olduğunu belirten manzumedir:

Bu neşâtiñ düşdü târihi mücevher harfle
Kethüdâ oldu sürür-efzâ-yı bâb-ı âşafî

En geç yazılan tarih manzumesi ise Fâzıl'ın ölümünden (3 Zilhicce 1225/30 Aralık 1810) sekiz ay önce yazdığı, 3 Rebiyülevvel 1225/8 Nisan 1810 tarihinde (Çetin, 2014: 1419) Sadaret Kaymakamı Osman Paşa'nın azledilip yerine İzmitli Halil Paşa'nın geçmesi üzerine yazılan tarihtir. Şair, tarihini "hurûf-ı mu'cem" üzerine yazdığını belirtir:

Hurûf-ı mu'cem üzre söyledim târihini **Fâzıl**

Halîl Pâşâ vekîl-i şadr-ı vâlâ şâh-ı Cem-kâre

Fâzıl, "göreve atanma"dan sonra en çok mimari eserlerin inşası veya restorasyonu üzerine tarih manzumesi kaleme almıştır. İÜ nüshasında bunların içindeki en eski tarihli olanı III. Selim'in tahta çıktıktan hemen sonra başladığı askeri ıslahatlar içinde Tersane-i Âmire'yi onarma faaliyetleri dahilinde "Darağacı" adı verilen vincin (Uğurlu 2012: 143) kurulması ve tersanenin tekrar canlanması üzerine yazdığı tarihtir. Nüshadaki tarih beytinin yanına 1205 yazılmakla beraber yapılan hesaplamada 1209 tarihi bulunmuştur. Beyitteki noktalı harflerin tamamının toplamı ile noktasız harflerin toplamı, ayrı ayrı 1209 tarihini vermektedir. H 1209/M 1794-1795 tarihini gösteren bu manzumede Fâzıl, hem "harf-i menkût" hem de "harf-i sâde" ile tarih düşürdüğünü belirtir:

Harf-ı menkûtle hem sâde ile bu beyti

İki târih-i tamâm eyledi **Fâzıl** terkîm

Bu himemle dil-i hussâd ola berdâr u helâk

Dârağacını binâ eyledi Sulţân Selîm

Yukarıdaki tarih manzumesi, nüshada 1205 tarihi ile gösterilmesine rağmen hesaplamalar neticesinde 1209 tarihi bulunduğu için bu durumda, mimari bir eser için yazılan en eski tarihli şiir H 1206/M 1791-1792 tarihini gösteren, tophanenin restorasyonu üzerine yazılan manzumedir. Fâzıl, tarihin noktalı harflerin toplanması sonucunda çıkacağını belirtir:

Ḥurûf-ı mu‘cem ile **Fâzıl** dedim târîḥ

Müferraḥ oldu tamâm bu binâ-yı top-ḥâne

Ölümler üzerine yazılan tarih manzumeleri, *Fâzıl Divanı*'nda çoğunlukla yer alan şiirler arasındadır. Şairin bu konudaki en eski tarih manzumesi, kardeşi Hasan'ın ölümü üzerine yazdığı şiirdir. Fâzıl, H 1201/M 1786-87 yılında vefat eden kardeşinin mekanının Adn cenneti olması, rahmet sidresinde muamele görmesi, cennet elbiselerinin kefeni olması için Allah'a dua ettikten sonra henüz yirmi sekiz yaşında öldüğünü belirtir. Tarih beytinde ise baba bir kardeşi olduğunu söyler:

Fâzıl o zât-ı ḥâsen çünkü *aḥike* ‘an-eb¹³

Yazsaña târîḥini *mâte aḥî el-Ḥasan*¹⁴

Enderunlu Fâzıl Divanı'ndaki en geç ölüm tarihi ise H 1224'ü gösterir. Bu tarihte yazılmış üç tarih manzumesi vardır. Bu manzumeler, “Târîh-i Vefât-ı Müfettiş Seyyidâ Efendi”, “Târîh-i Vefât-ı Abdullâh Efendi” ve “Târîh-i Vefât-ı Zübeyde Hânım” başlıklarını taşımaktadır.

¹³ “Babadan kardeşin.”

¹⁴ “Kardeşim Hasan vefat etti.”

SONUÇ

Aslen Akka'lı olup Enderun'da yetiştiği için Enderunlu Fâzıl olarak bilinen şair, H 1191-1225 yılları arasında kapsayan toplam 164 adet tarih manzumesi kaleme almıştır. Bu şiirlerin büyük bir kısmını (52 adet) sekiz-dokuz yıl kadar eğitim aldıktan sonra eğlence düşkünlüğü ve aşkları nedeniyle Enderun'dan çıkarıldığı H 1198 tarihi ile kendisine çeşitli görevler verildiği H 1210 tarihi arasında yazmıştır. En çok tarih manzumesini (92 adet) ise H 1214 yılında Rodos'a sürgün edilmesinden H 1225 yılındaki ölümüne kadar geçen sürede yazmıştır. En az tarih manzumesini (5 adet) yazdığı dönem Enderun'da bulunduğu dönem ve kendisine tevliyetlerin verildiği süreçtir (9 adet). Fâzıl'ın en az manzumeyi (toplam manzumelerin %9'una tekabül eder) en müreffeh zamanlarında yazdığı tespit edilmiştir. En çok tarih manzumesini ise (toplam manzumelerin %88'idir) en sıkıntılı zamanlarında kaleme almıştır. Bu veriler, tarih manzumelerinde şairin kendi perişan halinden bahsettiği bölümler ve en çok manzumenin göreve atanma hususunda yazılması dikkate alındığında Fâzıl'ın daha çok, geçimini sürdürebilmek için caize almak amacıyla tarih düşürme sanatına başvurduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte Fâzıl'ın, tarih manzumelerinde kullandığı aruz kalıplarının çeşitliliği, aruz kusurlarının azlığı, tarih düşürdüğü konuyla ilgili kelimeleri kullanmaya özen göstermesi, tarih düşürme yöntemlerinin çoğuna uygun örnekler vermesi, onun usta bir şair olduğunu göstermektedir. Bilhassa birden çok tarih düşürme türünü aynı mısradan/beyitte/manzumede kullanması, kendi zamanına kadar kullanılmayan dört farklı tarih düşürme türü icad etmesi onun tarih düşürme sanatındaki kabiliyetini ve "nev-îcad", "nev-zemîn" arayışı içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Tarih manzumelerinin genellikle bir veya iki beyitle yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda Fâzıl'ın, manzumelerinin %55'ini 5 ile 11 beyit, %38'ini ise 11 beyitten fazla yazması geleneğin dışına taşarak yeni bir arayış içinde olduğunu gösteren bir diğer husustur.

KAYNAKÇA

Ayçiçeği, Bünyamin (2018). "Ahmedi Divanı'nda Harf ve Kelime Oyunları". *Ahmedi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları. 163-172.

Ayverdi, İlhan (2011). *Kubbealtı Lügati*. İstanbul: Kubbealtı Yay.

Çetin, Atilla (2015). "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri". [Ululararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı](#). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay. 1417-1439.

Çukurlu, Talip - Düzenli Mesut Bayram (2020). "Enderunlu Fâzıl Divanı'nın Nüshalarının Tanıtımı". 7. *Ululararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*. ed. Dr. Hasan Çiftçi-Nurlan Akhmedov, İKSAD Yayınevi. 287-299.

Demirel, Şener (2008). "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme" *Turkish Studies*. 2008 3/4: 372-398.

Düzenli, Mesut Bayram - Çukurlu, Talip (2020). "Enderunlu Fâzıl Divanı'nda Yer Alan Nazım Şekillerinin Değerlendirilmesi", 7. *Ululararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*. ed. Dr. Hasan Çiftçi-Nurlan Akhmedov, İKSAD Yayınevi. 103-107.

Düzenli, Mesut Bayram (2018). "Enderunlu Fâzıl'ın III. Selim Mersiyesi (İnceleme-Metin)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 21. 39: 19-37.

Enderunlu Fâzıl (1990). *Büyük Türk Klasikleri*. Ankara: Ötüken Neşriyat. 124-125.

Enderunlu Fâzıl. *Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. NEKTY02819.

Fatin Davud Efendi (2017). *Hâtimetü'l-Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi. Rauf Yekta Bölümü No. 310, (hzl. Ömer Çiftçi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>) [Erişim Tarihi: 27.12.2020]. 384-385.

Hakverdioğlu, Metin (2019). *Ebced Çözümlenmeleri ile Faiz Efendi-Şakir Bey Mecmuasından Lale Devri Tarih Manzumeleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kaya, Hasan (2014). "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 48: 71-114.

Kesik, Beyhan (2014). "Enderunlu Fâzıl (Hüseyin) Bey". TEİS, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-enderunlu-fazil-huseyin-bey> [Erişim Tarihi: 10.12.2020].

Koç Keskin, Neslihan (2010). "[I. Abdülhamit'in Şehzadelerinin Bed'i Besmele Törenini Anlatan Enderunlu Fâzıl'ın Surname-i Şehriyar'ı Üzerine](#)". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 27: 149-186.

Koç, Mustafa (2008). "Fâzıl (Enderunlu)". *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 438-439.

Koçu, Reşat Ekrem (1971). "Fâzıl Bey, Fâzıl Divanı". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Koçu Yayınları. 5589-5592.

Küçük, Sabahattin (1995). "Enderunlu Fâzıl". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 188-189.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmânî*. C. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 510-511.

Mercanlıgil, Muharrem (1960). *Ebcad Hesabı*. Ankara: Doğu Matbaası.

Pakalın, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 1-3. Ankara: MEB Yayınları.

Pala, İskender (2005). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.

Şemseddin Sami (1889). *Kâmûsu'l-A'lâm*. C. 6. Ankara: Kaşgar Neşriyat. 3331.

Tahirül Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Uğurlu, Ayşe Hilal (2012). *III. Selim'in İstanbul'u: Siyasi ve Askeri Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık ABD Mimarlık Tarihi Bölümü Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. 143.

Unat, Faik Reşit (1974). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Yakit, İsmail (2017). *Türk-İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yay.

Yöntem, Ali Canib (1977). "Fâzıl", *MEB İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: MEB Yayınları. 529-531.

